

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2021, 17: 147-181

Kur'an'da Geçen Nüsük Kavramının Mahiyetine Dair Bir Değerlendirme

Süleyman PAK

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,

Tefsir Anabilim Dalı

Associate Professor, Tokat Gaziosmanpaşa University,

Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsîr

Tokat, Turkey

suleyman.pak@gop.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4440-4627

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 1 Temmuz / July 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 9 Ekim / October 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 17 **Sayfa / Pages:** 147-181

Atıf / Cite as: Pak, Süleyman. "Kur'an'da Geçen Nüsük Kavramının Mahiyetine Dair Bir Değerlendirme [An Evaluation of the Nature of the Concept of "Nusuk" in the Qur'an]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 17 (December 2021): 147-181

<https://doi.org/10.18498/amailad.960895>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

An Evaluation of the Nature of the Concept of Nusuk in the Qur'an

Abstract

The Qur'an is the final divine book that was revealed in Arabic. It is also a masterpiece of Arabic literature because it reflects the living language and literary arts of the period in which it was revealed in the best way as well as being a divine word. The fact that most of the words and terms in the Qur'an belong to the language that was used by the society to which they were revealed is also the condition of its eloquence. Because the word is eloquent to the extent that it covers the requirements of the addressee. Although the Qur'an has a linguistic structure in which the dialect of Quraysh was dominant, it also borrowed words from other tribes and communities. For this reason, words or concepts that are difficult to understand are still faced because of the fact that some words were sometimes used differently by tribes, sometimes the Qur'an adds new meanings to some words, and sometimes the words contain more than one meaning in terms of having a strong linguistic and structural richness of expression. Analyzing these words and concepts in terms of semantics has great importance in terms of understanding the intended meaning of verses. In the present study, an analysis was performed on the concept of nusuk, which was not alien to the pre-Islamic society in the sense of sacrifice but gained other meanings over time. In terms of word derivations, nusuk is mentioned in seven places in the Qur'an, twice in the form of mensek and menasik, and once in the form of nasik. The first of the verses in which the word was mentioned in the order of revelation is in the Surah An'am. Commentators interpret this word in different ways. Although the meaning of nusuk was associated with sacrifice and pilgrimage in the periods of the Companions and Tabiun by commentators such as Tabari and Ibn Kathir, it is seen that the explanation of it in relation to worshipping in a more general sense has become widespread. Today, the meaning of worshipping is still preferred in the majority of the existing commentaries. However, there is a consensus among the commentators on the use of the word in the sense of sacrifice, as stated in the Hadiths in the 196th Verse of the Surah al-Baqara, where the word is used in the same form. The word mensek is mentioned twice in the surahs of Baqara and Hajj, which are among the Madani surahs. Commentators consider the word as an infinitive, temporal, or place name, and therefore, they attach it to the words such as sacrificing, place, and time of sacrifice, places of pilgrimage, place and time of worship, and religion. Menasik, as the plural of mensek, is only mentioned in two verses in the Surah al-Baqara in the Qur'an. The use of the

word in relation to Abraham also shows that it is associated with pilgrimage and sacrifice, according to which the commentators explain the word as rituals and places of pilgrimage, places of sacrifices and slaughter, and places of worshipping. However, the use of the word in relation to pilgrimage has become more common over time. It is possible to explain the word as pilgrimage practices because the word allows to be evaluated together with pilgrimage and sacrifice. Menasik, which is mentioned in the 128th verse of Surah al-Baqara, has been mostly translated as places, forms, and methods of worshipping independently of the pilgrimage. On the other hand, it is mostly associated with pilgrimage in the 200th verse of the same surah, and the word is given meaning as pilgrimage worshipping. The word is mentioned in the nasik form once in the Surah of Hajj, in the semantic association with mensek. As the adjective of mensek, nasik means "those who are obliged to fulfill the sacrifice" in the verse. Metaphorically, although the word means zahid who worships a lot, it should not be considered independent of mensek here, and the meaning given was formed in this direction. As a conclusion, the purpose of the present study was to examine how the word nusuk and its derivatives are interpreted in different ways according to the verses in which it is included, and to determine what the reasons for the preferred meaning are. The translation of the words and their derivatives in Turkish translations was also compared here.

Keywords: Commentary, Nusuk, Sacrifice, Hajj, Worshipping.

Kur'an'da Geçen Nüsük Kavramının Mahiyetine Dair Bir Değerlendirme Öz

Kur'an Arapça nazil olmuş son ilahi kitaptır. İlahi kelimeler yanında, nazil olduğu dönemin yaşayan dilini ve edebi sanatlarını en güzel şekilde yansımasıyla da o Arap edebiyatının şaheseri durumundadır. Kur'an'da yer alan kelime ve ıstılahların büyük çoğunluğunun kendilerine nazil olduğu toplumun kullandığı dile ait olması, onun belîğ olmasının bir gereğidir. Çünkü söz muhatabının ihtiyacına cevap verdiği oranda belîğdir. Her ne kadar Kur'an, Kureyş lehçesinin baskın olduğu dilsel yapıya sahip olsa da diğer kabile ve topluluklardan da kelimeler almıştır. Bu yüzden dilsel ve yapısal olarak güçlü bir ifade zenginliğine sahip olması yönüyle, kelimenin bazen kabilelerce farklı kullanımı, bazen Kur'an'ın bazı kelimelere yeni anlamlar katması, bazen de kelimelerin birden çok anlamı bünyesinde barındırması sebebiyle içinde anlaşılma gücü çeken kelime veya kavramlarla karşılaşmaktadır. Bu

kelime ve kavramların semantik açıdan çözümlenmeye tabi tutulması ayetlerin muradını anlama yönünden büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada İslam öncesi toplumun kurban anlamında kullanımına yabancı olmadığı ancak zamanla başka anlamlar da kazanmış olan nüsük kavramı üzerine bir değerlendirme yapılmaktadır. Kelime türevleri itibariyle, nüsük, mensek, menâsik olarak her biri ikişer kez ve bir de nâsik formunda olmak üzere Kur'an'da toplam yedi yerde geçmektedir. Nuzül sırasına göre kelimenin nüsük olarak yer aldığı ayetlerin ilki En'âm suresindedir. Müfessirler bu kelimeyi farklı şekillerde yorumlamaktadır. Sahabe ve tabiin dönemlerinde genellikle kurban ve hacla ilişkilendirilen nüsükün, her ne kadar Taberi ve İbn Kesir gibi müfessirlerce kurban anlamı tercih edilmiş olsa da sonraları daha genel bir anlamda yani ibadetle bağlantılı şekilde açıklanmasının yaygınlık kazandığı görülmektedir. Günümüzde mevcut meallerin çoğunluğunda yine ibadet anlamı tercih edilmiştir. Buna karşılık kelimenin aynı formda geçtiği Bakara sûresi 196. ayette hadislerde de beyan edildiği üzere kelimenin kurban anlamında kullanımı hususunda müfessirlerin görüş birliği bulunmaktadır. Mensek kelimesi medeni sûrelerden olan Bakara ve Hac sûrelerinde olmak üzere iki kez geçmektedir. Müfessirler kelimeyi masdar, zaman veya mekân ismi olarak değerlendirmekte, buna göre sözcüğe kurban kesme, kurban kesim yeri ve vakti, hac yerleri, ibadet yer ve zamanı, din gibi anlamlar vermektedirler. Mensekin çoğulu olarak menâsik, Kuran'da sadece Bakara sûresinde iki ayette yer almaktadır. Kelimenin Hz. İbrahim'le ilişkili kullanımı yine onun hac ve kurbanla bağlantılı olduğunu göstermekte, buna göre müfessirler kelimeyi haccın ritüelleri ve mekanları, kurban ve kesim yerleri, ibadet yerleri şeklinde açıklamaktadır. Ancak zamanla kelimenin hacla ilgili kullanımı daha yaygınlık kazanmıştır. Kelime, hac ve kurbanla birlikte değerlendirmeye imkân verdiğinden onu hac uygulamaları olarak açıklamak mümkündür. Bakara Sûresi 128. ayette geçen menâsik, meallerde çoğunlukla hacdan bağımsız olarak ibadet yer, şekil ve yöntemleri şeklinde çevrilmiştir. Buna karşılık aynı surenin 200. ayetinde ise çoğunlukla hacla ilişkilendirilmekte ve kelimeye hac ibadetleri olarak anlam verilmektedir. Kelime mensekle anlam bağı içerisinde olmak üzere nâsik formunda bir kez Hac Sûresinde geçmektedir. Ayette mensekin sıfatı olarak nâsik "kurban ibadetini yerine getirmekle yükümlü olanlar" anlamına gelmektedir. Her ne kadar kelime mecazi olarak çok ibadet eden zahit anlamı taşısa da burada mensekten bağımsız düşünülmemelidir ve verilen anlam da bu doğrultuda oluşmuştur. Sonuçta bu çalışmada nüsük kelimesi ve türevlerinin, yer aldığı ayetlere göre nasıl farklı

şekillerde yorumlandığı incelenmekte ve tercih edilen anlamın gerekçelerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca kelime ve türevlerinin Türkçe meallerde nasıl çevrildiği de karşılaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Nüsük, Kurban, Hac, İbadet.

Giriş

Bir dile ait kelime ve kavramlar birdenbire oluşmadığından onların bir tarihi geçmişi, sosyal ortamı ve kullanıldığı yere göre kazandığı farklı anlamları bulunmaktadır. Bu nedenle Kur'anî kavramların etimolojik ve epistemolojik yönden incelenmesi, ayet bağlamı içerisinde yüklediği anlama ulaşılmaya çalışılması, ayetlerin doğru anlaşılması yanında diğer dillere çeviride de büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu husus dinin temel kaynağının, nüzul dönemi ile arasına uzun asırlar girmiş bulunan nesillerce anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu yüzden vahiy öncesinden günümüze kadar kavramların geçirdiği süreçler üzerinde yapılacak semantik çalışmalarda ayetlerin nüzul ortamını bizzat yaşamış olan sahabeden gelen açıklamalara ve rivayetlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sayede kavramların zaman içerisinde anlam değişikliğine uğrayıp uğramadığı ve farklı dönemlerdeki müfessirlerin anlam tercihleri belirlenmiş olacaktır.

Ayetleri oluşturan kelimelerin büyük bir bölümü muhatap toplum tarafından -müşriklerin gizli gizli Kur'an'ı dinlemelerinden anlaşıldığı gibi- günlük konuşmalarda kullanılan sözcük ve deyimlerden oluştuğundan Kur'an'ın nazil olduğu dönemde sahabenin genel olarak inen ayetlerdeki murad-ı ilahiyi anlaması güç değildi. Ancak her insanın kavrama kabiliyeti aynı olmadığından sahabe anlama zorluğu yaşadığı durumlarda meseleyi, vahyin mübelliği ve mübeyyini Resulullah'a sorar ve öğrenirlerdi. Bir de Kur'an sadece Kureyş lehçesinde nazil olmadığından içerisinde farklı kabilelerin kullandığı kelimelerin bulunması da anlama güçlüğüne yol açmaktaydı. Nihayetinde az kullanımı veya teknik anlam içermesi sebebiyle ilave açıklama gerektiren Kur'anî kelime ve kavramlar, ayetin bağlamı, nuzülü esnasında taşıdığı anlam veya anlamlar çerçevesinde değerlendirilmek durumundadır. Aslında bu sadece kutsal metinlere özgü bir husus olmayıp amaç metni sağlıklı anlamaktır. Nihayetinde bağlamından koparılmadan sözün

söylendiği yer, zaman, muhatap ve kültür dikkate alınarak sahih anlama ulaşılabileceğinden, Arapların örf ve âdetlerine ait deyim ve terimlerin farklı kullanışlarına dair bilgiler, Kur'an kavramlarını anlamada önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Nüsük kavramının mahiyeti ve meallere yansımalarına dair akademik bir araştırma bulunmadığından, bu çalışma nüsükü etimolojik yönden incelemeyi amaçlamaktadır.

1. Kur'an'da Geçen N-s-k Kökü ve Türevleri ile Anlam Bakımından Onlarla İlişkili Kavramlar

1.1. N-s-k Kelimesi ve Türevleri

N-s-k kökü ve türevleri sözlükte, kurban kesmek, sürekli kulluk ve ibadet etmek,¹ yıkamak, temizlemek, altın ve gümüşü arındırarak saf hale getirmek, ibadet için zühd hayatı yaşamak demek olup, masdarı nusk, nesk olarak kullanılmaktadır. (Allah için kurban etme amacıyla hayvan kesti) demektir.² Nüsük ise kesilen ve kanı akıtılan kurbanı verilen özel isme veya hayvan boğazlama, kurban etme anlamında nesîkenin çoğulu olup aslen cahiliyye devrinde kesilen hayvanlara denmektedir. Bir kimseye ait kurbanı ifade etmede هذه نسيكك فلان (Bu falanın kurbanlığıdır) denilir. Nitekim kelime Züheyr'in (ö. 609?) divanında kurbanlıklar anlamında geçmektedir.³ Ayrıca İslam'ın başında haremde kesilen koyuna denmekteyken, bu uygulamanın udhiyye ile neshedildiği söylenmektedir.⁴ Geçmişte de her ümmete Allah'a yaklaşmak için kurban kesme emredilmiştir. Bu yüzden Allah'ın şereflendirdiği Mekke'de kesilen her kurban nüsük olarak

¹ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, "nusk", *Kitâbu'l-'ayn* (Beyrut: Dâru'l-Küttübî'l-'İlmiyye, 2003), 3/218.

² Ebubekir Muhammed b. Hasan İbn Dureyd, "nusk", *Cemheratu'l-luğa* (Beyrut: Dâru'l-'Alem li'l-Melâîyn, 1987), 856-857; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, "nusk", *es-Sihah* (Beyrut: Dâru'l-'Alem li'l-Melâîyn, 1984), 1/1612; Ebu Kâsım Cârullah Mahmûd b. 'Umer b. Ahmed ez-Zemahşerî, "nusk", *Esâsu'l-belâğâ* (Beyrut: Dâru'l-Küttübî'l-'İlmiyye, 1998), 2/267; İbn Manzûr, "nusk", *Lisânü'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 4412-4413; Mecdü'd-dîn Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâîfi'l-Kitâbi'l-Azîz* (Kahire: y.y., 1996), 5/48; Ebu Abdurrahman İsmail b. Ahmed ed-Darîrî el-Hîrî, *Vücûhü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1995), 323; Abdü'r-Raûf b. el-Münâvî, *et-Tevkîf alâ mühimmâti't-teârîf* (Kahire: 'Alemü'l-Kütüb, 1990), 324.

³ "Başına kadar, kesilen kurban kanlarıyla dolmuş sunak gibi". Fîrûzâbâdî, *Besâir*, 5/48; Münâvî, *Tevkîf*, 324; 'Ûde Halîl Ebü 'Ûde, *et-Taavvuru'd-dilâli* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, ts.), 240; Zuheyr b. Ebi Sülmâ, *Dîvânü Zuheyr b. Ebi Sülmâ* (b.y. Dâru Sâdir, 1964), 50; Ahmed Muhtâr 'Umer, *el-Mu'cemü'l-mevsû'î* (Riyad: Müessesetü't-Türâs, 2002), 442,1139.

⁴ İbn Dureyd, "nusk", 756-757; 'Ûde, *Tataavvuru'd-dilâli*, 240-242; A'sâ Meymûn b. Kays, *Dîvânü'l-A'sâ*, (Beyrut: el-Mektebû's-Şarkî, 1968), 173.

adlandırılmıştır.⁵ Zemahşerî (ö. 538/1144), kelimenin Allah için kurban kesme ve hac ibadetleri (menâsikü'l-hac) anlamında kullanıldığını söylemektedir. Ayrıca kelimenin mecazi olarak ibadet ehli ve çok ibadet eden (nâsik-nüssâk) anlamında kullanımı da vardır. Kelimeye yüklenen anlamlar arasında أرضٌ مَنْسُوكَةٌ (toprağı gübreleme) ve أرضٌ نَائِبِكَةٌ (yağmurla yerin yeşil olması) da yer almaktadır.⁶ İbn Manzûr (ö. 711/1311) ise nûsk veya nûsük kelimesini daha genel anlamda tanımlamakta, oruç da dahil olmak üzere Allah'a yaklaştıran her türlü ibadet ve taatin bu kelimenin anlam alanına dahil olduğunu söylemektedir.⁷ Kulun kendisiyle Allah'a yaklaştığı her ibadete⁸ ve Allah'ın hakkı olan her şeye nûsük denmektedir. Aslında nûsük mecaz olarak ibadette son seviyeye varmayı ve çok ibadet etmeyi (nâsik) ifade etmektedir. Daha sonra hacdaki külfetten ve ibadetin zorluğundan dolayı kelimenin hac için kullanımı yaygınlaşmıştır. Ayrıca kelime şeriatın emrettiği her şey için de kullanılmaktadır.⁹ Bu yüzden olsa gerektir ki nsk ve türevlerinin Kur'an'da sadece bir yerde¹⁰ hakiki, diğer altı yerde ise,¹¹ mecazi anlamda olduğu söylenmektedir. Bunlar da ibadet ve dini şeâir yani semboller anlamındadır.¹² "Mensek" nûsk anlamında mimli mastar, zaman ve mekân ismi olarak kurban kesme, kurban kesim yeri ve zamanı, ibadet yer ve zamanı, yol, yöntem anlamlarında kullanılmaktadır. Çoğulu menâsik, nesk yerleri ve amelleri anlamına gelmektedir.¹³ Ayrıca dini semboller, alametler (şeâir), özellikle hac ve umrede ihram, tavaf, vakfe ve Mina'da konaklama gibi ikisine ait ibadetlerden sayılan ameller için kullanılmaktadır. Bu hacda ibadet yapılan yerleri ve o sırada kesilen kurbanı da kapsamaktadır.¹⁴ Bu anlamıyla menâsik, hac zikredilince

⁵ İbn Manzûr, "nsk", 4413.

⁶ Zemahşerî, "nsk" 2/267; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, 5/48.

⁷ İbn Manzûr, "nsk", 4412; Benzer açıklama için bk. Münâvî, *Tevkîf*, 324; Ebu'l-Bekâ Eyyüb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 887, 910.

⁸ Kefevî, *Külliyât*, 887, 910; İbrahim es-Sâmerrâî, *fil-Mustalahi'l-İslâmî*, (Beyrut: Dâru'l- Hadâse, 1990), 31; Aḥmed Muḥtâr, "nsk" 442, 1139; Hîrî, *Vücûh*, 323.

⁹ Kefevî, *Külliyât*, 887, 910.

¹⁰ el-Bakara 2/196.

¹¹ el-Bakara 2/128, 200; el-En'âm 162; el-Hac 22/34, 67.

¹² 'Ûde, *Tatavvuru'd-dilâli*, 240-242.

¹³ Münâvî, *Tevkîf*, 324.

¹⁴ Kefevî, *Külliyât*, 887, 910; Sâmerî, *Mustalah*, 31; Aḥmed Muḥtâr, "nsk", 442, 1139.

Müslümanların zihnine gelen bir kavram halini almıştır ve haccın farklı amellerini ifade etmektedir.¹⁵

N-s-k'nin yıkama anlamından hareketle, tıpkı suyun elbisedeki bütün kirleri akıtıp temizlediği gibi mecazen ibadetle manevi kirlere arınan abide de nâsik denmiştir. Yine gümüşün eritilerek içindeki bütün tortudan arındırılmış ve kalıba dökülmüş her bir külçesine nesîke denmesi de bu anlama işaret etmektedir.¹⁶

Sözlük anlamı itibariyle nüsükün özelden genele kurban, hac uygulamaları ve ibadet olmak üzere üç anlam üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

İslam öncesi dönemde kurban kesme yani kan akıtma anlamında kullanılan kelime sonraları Hac menâsiki, ardından da türevleriyle birlikte bütün ibadetleri kapsayacak şekilde daha geniş bir anlama kavuşmuştur.

1.2. Kurban

Kelime sözlükte uzağın zıddı olarak yakın olmak, yaklaşmak, kabın ve midenin dolmaya yaklaşması, kılıcın kını, atın koşmaya yakın halde yürümesi, suyun başına ulaşmak için develerin gece yürütülmesi, suyu yakın olan kuyu, bir işte orta yolu tutma anlamına gelmektedir. Bu kelimenin kullanıldığı yerler zaman, mekân, soy, konum, itibar ve güçle ilgili hususlardır. Kurban ise, yakın olma arzusundan dolayı kendisiyle Allah'a yaklaşılacak şeye denmektedir. Örfte ise bu kelime kesilen kurban anlamında kullanılmaktadır.¹⁷ Allah'ın kula kurbiyyeti ona bol nimet vermesi ve ihsanda bulunması, kulunki ise faziletli vasıflara ulaşmaya çaba sarf etmesiyle hasıl olmaktadır.¹⁸

¹⁵ 'Ûde, *Tatavvuru'd-dilâli*, 240-242.

¹⁶ Cevherî, "nsk", 1/1612; İbn Manzûr, "nsk", 4413.

¹⁷ Halîl b. Ahmed, "kurb", 3/370-371. Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa* (b.y. Daru'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye, 1964), 3/370; 9/124; Cevherî, "kurb", 1/199; Ebu Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Mâriفة, ts.), "kurb", 398-400; İbn Manzûr, "kurb", 3566-3570; Muhammed Murtezâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, "kurb", *Tâcu'l-'arûs* (Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti'l- Kuveyt, 1965), 4/9-12.

¹⁸ İsfehânî, "kurb", 399.

Kur'an'da kurbanla ilgili nüsük,¹⁹ hedy,²⁰ nahr,²¹ zibh,²² bedene²³ gibi farklı kelimeler bulunmakta, kurban için ayrıca udhiyye terimi de kullanılmaktadır.

Hedy, kelime anlamı itibariyle hediye etmek, evi göstermek, hidayet etmek, izinden gitmek, açıklamak, bir şeyi yollamak, demektir.²⁴ Terim olarak ise, hac ve umrede haremde kesilen kurbanlara verilen addır. Bu tanımıyla kelime Kur'an'da beş yerde²⁵ geçmektedir. Hac ve umrede Allah rızası için kesilen kurbanı nafilâ, hacıların kesmek zorunda olduklarına ise vacip hedy denmektedir.²⁶ Hacda kurban edilmek üzere işaretlenen hayvanlara hedy ve kılâde adı verilmektedir.²⁷

Nahr, göğsün gerdanlık gelen yeri, devenin boğazından kesilmesi, namazda elleri göğüs üzerine koyma, göğsünü kibleye çevirme gibi anlamalarda kullanılmaktadır.²⁸ Kur'an'da Kevser suresinde geçen salat Kurban Bayramı namazı, nahr ise bayram günlerinde deve gibi hayvan kurban kesme olarak açıklanmaktadır.²⁹

Zibh, hayvanı boğazdan kesmek, yarmak, kurban kesmek, nüsük için kurbanlık koyun, mecazen boğmak, helak olmak gibi anlama gelmektedir.³⁰ Zibh, hayvanın gırtlaktan, nahr ise gerdandan kesilmesini ifade etmektedir.³¹

Bedene, besili, iri vücutlu ve besili deve demek olup daha çok deve ve sığır gibi büyük baş hayvanlar için kullanılmaktadır, çoğulu "büdün"dür. Hac veya umrede Kabe'ye adanan deveye denmektedir.³²

¹⁹ el-Bakara 2/196; el-En'âm 6/162.

²⁰ el-Bakara 2/196; el-Mâide 5/2, 95, 97; el-Fetih 48/25.

²¹ el-Kevser 108/2.

²² Sâffât 37/107.

²³ el-Hac 22/36.

²⁴ Halîl b. Ahmed, "hedy", 4/299-300; İsfehânî, "hedy", 541-542.

²⁵ el-Bakara 2/196; el-Mâide 5/2, 95, 97; el-Fetih 48/25.

²⁶ Salim Ögüt "Hedy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/156.

²⁷ Salim Ögüt "Kılâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/396.

²⁸ Halîl b. Ahmed, "nahr", 4/197-198; İsfehânî, "nahr" 485.

²⁹ Nâsirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyai't- Turâsî'l-Arabi, ts.), 5/342.

³⁰ Halîl b. Ahmed, "zibh", 2/66; İsfehânî, "zibh", 177; Zebîdî, "zibh", 6/367-370.

³¹ Zebîdî, "zibh", 6/367-368.

³² Halîl b. Ahmed, "bdn", 1/122; İsfehânî, "bdn", 39-40.

Ayrıca bazı ihram yasaklarının ihlali sonrasında kesilmesi gereken deve veya sığır cinsinden hayvana bedene denilmektedir.³³

Udhiyye, sözlükte kurban anlamında olup, kuşluk vaktine istinaden Kurban Bayramı günlerinde Allah'a yakın olmak için Mina'da veya diğer yerlerde kurban olarak kesilen hayvanlara verilen isimdir.³⁴ Yaygın görüşe göre Kurban Bayramı'nda kesilen udhiyyenin ayetten delili Kevser suresindeki nahr emridir.³⁵ Müfessirler bu emri kurban kesme olarak açıklamaktadır.³⁶

1.3. İbadet

Abd kökünden kulluk etme, boyun eğme, teslim olma ve tevazu ve rıza gösterme anlamına gelen ubudiyetten daha ileri derecede olup, boyun eğme ve itaatin en üst seviyesini ifade etmektedir.³⁷ İbadet, Allah'ın sevgi ve rızasını kazanmak için belirli tutum ve davranışları yerine getirmek suretiyle ona karşı sevgi ve bağlılığını göstermek demektir. Aslında Allah'ın rızasını kazanmak üzere yapılan her davranış ibadet olarak nitelendirilmektedir. Zaman içerisinde ise ibadetin dinde sınırları belirlenmiş düzenli uygulamalarını ifade eden anlamı yaygınlık kazanmıştır.³⁸ Yine ibadet kavramı kurbet ve taat ile de yakın manalar taşımaktadır.³⁹

1.4. Zühd

Rağbetin zıddı olarak, terk etmek, yüz çevirmek, bir şeye arzu ve istek duymamak veya çok azla yetinmek demektir.⁴⁰ Buna göre zühd, dünya sevgisini kalpten çıkarma, yalnız Allah'ın rızasını kazanmaya yönelme ve tevekkül ehli olmaktır. Böyle davranan kimseye zâhid denir. Nitekim haram olan şeylerde zühd şart, helallerde fazilet sayılmıştır.⁴¹

³³ Abdulaziz Bayındır, "Bedene", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/302.

³⁴ Halîl b. Ahmed, "dhv", 3/10, Zebîdî, "dhv", 38/456; Vehbe Zühayli, *el-Fıkhü'l-islâmî* (Dimaşk: Dâru'l-fıkr, 1989), 3/594.

³⁵ Zuhaylî, *Fıkh*, 3/594.

³⁶ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/342.

³⁷ İbn Manzûr, "abd", 2776, 2778; İsfehânî, "abd", 319; Zebîdî, "abd", 8/230-231.

³⁸ Mustafa Sinanoğlu, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/233; Ferhat Koca "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/240.

³⁹ Koca, "İbadet", 19/241.

⁴⁰ İbn Manzûr, "zhd", 1876; Zemahşerî, "zhd", 1/427; Zebîdî, "zhd", 8/151; İsfehânî, "zhd", 215.

⁴¹ Zühdle ilgili açıklamalar için bk. Ebu Nasr Serrac Tûsî, *el-Lüma' (İslâm Tasavvufu)*, çev. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 45-46; Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, haz.

1.5. Şeâir

Hissetme ve farkında olma anlamındaki şa'r kökünden türeyen şâirenin çoğulu olarak şeâir, işaretler, semboller, yerine getirilmesi gereken işler demektir. Hacla ilişkili olarak onun nişanları, işaretleri, menâsiki ve uygulamalarını ifade etmektedir. Meş'arın çoğulu olan meşâ'ir ile aynı anlama gelmektedir.⁴² Buna göre şîâr, Allah'a kulluk etme vesilesi olarak saygı gösterilmesi ve korunması gereken ve Allah tarafından konulan ibadet, işaret ve alametlere denmektedir. Kelime Kur'an'da Allah lafzıyla tamlama biçiminde hacca dair uygulamalardan söz edilen dört yerde geçmektedir.⁴³ Tefsir kaynaklarında kapsamı genişletilerek ibadet ve taate dair hürmet duyulan alamet ve fiillerin tamamını kuşatan bir terim halini almıştır.⁴⁴

2. N-s-k Kelimesinin Kur'an'da Kullanılış Şekilleri

N-s-k kökü ve türevleri nüsük, mensek, menâsik ikiye, nâsik ise bir kez olmak üzere Kur'an'da yedi yerde geçmektedir.⁴⁵ Nuzül sırasına göre kelimenin geçtiği ilk yer olan En'âm suresi Mekki, Bakara ve Hac sureleri ise Medenidir.

2.1. Kelimenin Nüsük Formunda Kullanımı

Nüsük, nuzül sırasına göre ilk defa En'âm suresi 162. ayette geçmekte olup meallerde ekseriyetle "ibadet" olarak çevrilmektedir. Bağlamı itibariyle ayetin siyakında Allah'ın önceki topluluklara kitap ve elçiler gönderdiği, ancak onların vahye uyma yerine ayrılığa düştükleri haber verilmekte, özellikle müşriklere Hz. İbrahim gibi Resulullah'ın da tevhide çağırdığı yönünde bir uyarı yapılmaktadır. Ayette özellikle Hz. İbrahim'in zikredilmesi müşrikler açısından dikkat çekicidir. Çünkü onlar bir yandan Hz. İbrahim'in dini üzere olduklarını iddia ederken, bir yandan da tevhid, hac, kurban gibi dinin bütün öğretilerine aykırı şekilde Kabe'yi putlarla doldurma, ıslık çalma, el çırpma ve çıplak tavaf etme,

Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 252-257; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1990), 199-203; Semih Ceyhan, "Zühd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/530-532.

⁴² İbn Manzûr, "ş' ar", 2276-2277; İsfehânî, "ş' ar", 262; Zebîdî, "ş' ar", 12/190-192; Zemahşerî, "ş' ar", 1/510.

⁴³ el-Bakara 2/158; el-Mâide 5/2; el-Hac 22/32, 36; el-Bakara 2/198.

⁴⁴ M. Sait Özervarlı, "Şiâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/123-124.

⁴⁵ el-Bakara 2/128, 196, 200; el-En'âm 162; el-Hac 22/34, 67.

putlara kurban adama gibi kendilerine göre putperest bir inanış oluşturmuşlardı. Ayetin sonrasında ise her şeyin tek olan Allah'ın izni ile olduğu ve ondan başka ilah olmadığı vurgulanmaktadır.

Nüsük sözlükte birçok anlama gelmektedir. İslam öncesi dönemde de kullanılan bu kelimenin Kur'an'da geçtiği iki yerde hangi anlama geldiği üzerinde bir değerlendirme yapmadan önce tefsirlerde yapılan yorumları görmek yerinde olacaktır. En'âm suresinde yer alan nüsükle ilgili açıklamalar şöyle sıralanabilir:

1.Kurban: Kendisiyle Allah'a yakınlaşılan şey anlamında nüsük, tekil veya çoğul isim olmak üzere iki farklı şekilde değerlendirilmektedir. Buna göre müfredi nesîke olup, Allah'a yaklaşmak için kurban kesme demektir.⁴⁶ Ayrıca bu Allah için kesilen hayvana bir nevi özel isim olmuştur.

Nüsük ve türevlerinin nüzul dönemi ve sonrasında nasıl anlaşıldığına dair ilk dönem müfessirlerince yapılan açıklamalar büyük önem arz etmektedir. Onlar kelimenin burada kurban anlamına geldiğinde neredeyse görüş birliği içerisindeyler.⁴⁷ Örneğin tâbiin müfessirlerinden Mücahid'e (ö. 103/721) göre ayette geçen nüsük, hac ve umre sırasında kesilen kurban anlamına gelmektedir.⁴⁸ Ayrıca Taberî (ö. 310/923) ayetin bağlamıyla birlikte müşriklerin putlara ibadet etme hususunda Resulullah'ın kendilerine uymalarını istemelerine bir cevap olduğunu söylemekte ve anlamı, "namazım ve kurbanım, hayatım ve ölümüm yalnız Allah içindir, sizlerin taptığı putlara değil, yalnızca Allah'a kulluk ederim" şeklinde olmaktadır.⁴⁹ Sâbûnî (ö. 1443/2021), Taberî'nin görüşünü tercihe şayan bularak "kestiğim kurbanım"

⁴⁶ Ebu Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.), 1/209; Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Küteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 1978), 174; Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir el- Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 9/138.

⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Müessesetü't- Târihi' Arabî, 2002), 1/600; Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 1/223; Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* (Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa, 1997), 1434; Mekkî, *Hidaye*, 3/2264; Kurtubî, *Câmi'*, 9/138.

⁴⁸ Mucâhid b. Cebr, *Tefsîru'l- imâm Mucâhid b. Cebr* (b.y. Dâru'l-Fikri'l-İslamî, 1989), 332; Sa'lebî, *el-Keşf*, 4/212.

⁴⁹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Hicr, 2001), 10/46-48.

anlamını vermiştir.⁵⁰ Ayrıca nüsük kelimesine kurban anlamıyla birlikte haccı da ilave edenler bulunmaktadır.⁵¹ İbn Abbas, İbn Kuteybe (ö. 276/889) gibi müfessirler Kevser suresindeki ayet bağlamında kelimeyi Allah için kesilen kurban olarak açıklamışlardır.⁵² İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) kelimeyle ilgili anlam sıralaması ise kurban, din, ibadet, hac şeklindedir.⁵³ Şii müfessir Tûsî (ö. 460/1067) de ayette geçen nüsük kavramına dair klasik tefsir kaynaklarında zikredilen yorumları yukarıdakine benzer şekilde aktarmıştır.⁵⁴

Ayette kurbanın özellikle zikredilmesinin hikmetlerinden birisi şudur: Kafirler putlara yakınlaşma amacıyla kurbanı ibadetlerin en büyüklerinden saydıklarından, bu ayette tıpkı Kevser sûresindeki gibi Allah, elçisine namaz ve kurbanın Allah'a has kılınarak yerine getirilmesi gereken bir görev olduğunu bildirmiştir.⁵⁵ Nüsükle kurban veya haccın kastedilmesinin sebebi, diğer ibadetlere göre bunlarda şirkin belirgin olmasıdır. Nitekim müşrikler ilahlarına yakınlaşma için kurban keserken, Ehl-i Kitap Allah için kesmeleri gereken kurbanı, aslından uzaklaştırarak farklı amaçlarla kesmeye yönelmişti.⁵⁶

Bursevî'ye (ö. 1137/1725) göre zahiren salât, beş vakit namaz; nüsük Allah'a yaklaştıran bütün ibadetler ve kurban; işârî yönden ise namaz, kulun Allah'a miracı; nüsük ise kişinin nefsinin kurban etmesi anlamına gelmektedir.⁵⁷ İbn Atiyye (ö. 541/1147) ayette tahsis yoluyla kurbanın

⁵⁰ Muhammed Ali es-Sâbü'nî, *Safvetü't-tefâsîr* (İstanbul: Dâru'l- Ensâr, 1987), 1/321.

⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1434; Ebu Hüseyin b. Mes'ûd el- Begavî, *Meâlimü't-tenzîl* (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1989), 3/211; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Yy., ts.), 2/259-260; Muhammed b. Yusuf Ebu Hayyân el-Endelusi, *el-Bahru'l-muhîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 4/262-263.

⁵² Ebu Hayyân, *Bahru'l-muhîr*, 4/262-263. Kaynaklarda ayetin kurbanla ilişkilendirilmesi bağlamında Resulullah'ın kızı Hz. Fatıma'ya kurban kesim sırasında En'âm suresi 162. ayetini okumasını söylediğine dair bir rivayet yer almaktadır. Celâlüddin es- Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr* (Kahire: Hicr, 2003), 6/307.

⁵³ Ebu Ferec Cemâlüddin Abdurraman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* (Beyrut: el- Mektebetü'l-İslamî, 1984), 3/161.

⁵⁴ Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 4/335; Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/195.

⁵⁵ Bazı alimler burada geçen nüsükü, kurbanı da içine alan bütün ibadetler olarak değerlendirmektedir. Muhammedü'l- Emîn b. Muhammed Muhtar eş-Şinkîti, *Advâü'l-beyân* (b.y. Dâru Alemi'l-Fevâid, ts.), 2/335.

⁵⁶ Muhammed 'Abduh- Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr* (Mısır: Matbaatü Menâr, 1338), 8/242-243.

⁵⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (b.y. Matbaatü Osmaniyye, 1330), 3/128-129.

(nüsük) zikredilmesinin anlama uygun düştüğü kanaatindedir.⁵⁸ Hasılı ayette geçen nüsükün kurban anlamının öncelenmesi, kendisiyle Allah'a yakınlaşılan ibadetlerin en şerefliyelerinden sayılması yönüyledir.⁵⁹ Bu sebeple ayetlerde geçen nüsük ve türevlerinin anlam yönüyle özellikle kurban ve hac üzerinde yoğunlaşması bu yüzden olsa gerektir.

2. *İbadet*: İlk dönemlerde nüsük kelimesi anlam bakımından kurban, daha sonraları hac uygulamaları ile bağlantılı olarak açıklanırken, Zemahşerî'de kelimenin anlam genişlemesi yaşadığı ve genel olarak ibadet manasıyla öne çıktığı görülmektedir. Ona göre bu kelime ibadet ve Allah'a yaklaştıran bütün ameller anlamındadır.⁶⁰ Ebussuud (ö. 982/1574), Zemahşerî'yi izleyerek kelimeye öncelikle ibadet anlamını vermekte, ardına "kîle" kalıbıyla kurban ve hac yorumunu eklemektedir.⁶¹ Zeccâc'ın (ö. 311/923) görüşü doğrultusunda kelimeye öncelikle ibadet anlamı veren Âlûsî'ye göre (ö. 1270/1854) burada nüsükün namazın ardından gelmesi hâs üzerine âmmın atfı dolayısıyladır.⁶² Ancak Zeccâc'ın, nüsükü Allah'a yaklaşmak için yapılan her tür ibadet olarak açıklamasının ardından, kurbanı özel bir vurgu yaptığı görülmektedir.⁶³ İbn Âşûr (ö. 1393/1973) da nüsüke ibadet anlamı verirken⁶⁴ Elmalılı (ö.1942) ise ibadetler veya kurbanlar şeklindeki iki yorumu da zikretmektedir.⁶⁵

3. *Hac*: Nüsüke verilen anlamlardan biri de hacdır. Aslında nüsük, İslam'ın başlarında haremde kesilen kurbanı anlatan bir kavram iken, haccın farz kılınmasıyla birlikte onun sembolleri ve ibadetleri anlamındaki "hac menâsiki" kullanımı yaygınlaşmış ve ekseriyetle bu

⁵⁸ Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye el- Endelusî, *el-Muharraru'l-veciz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l- 'İlmiyye, 2001), 2/369.

⁵⁹ Fahrüddîn Muhammed er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî* (b.y. Dâru'l- Fikr, 1981), 5/164.

⁶⁰ Cârullah Ebu Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Riyad: Mektebetü'l- Abeykân, 1998), 2/419; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 2/191; Ebu Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* (Beyrut: Dâru'l-Müfîd, 1983), 2/184; Râzî, *Tefsîr*, 14/12-13.

⁶¹ Ebu's-Su'ûd, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd* (Riyad: Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, ts.), 2/315.

⁶² Ebu İshak İbrahim b. Serrî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbu* (Beyrut: Âlemü'l- Kütüb, 1988), 2/310; Ebu Fadl Şihabüddin Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 8/70.

⁶³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/310; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/161.

⁶⁴ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 8/201; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 8/90.

⁶⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, ts.), 3/2114.

biçimde kullanılır olmuştur.⁶⁶ Neticede kurban, hacla iç içe geçmiş ve onunla yakın ilişkisi olan bir ritüeldir. Kurbanın bayram günlerinde kesilmesi, bunun en somut göstergesidir. Yine her ikisi müşriklerin bariz tahrifine maruz kalmış ve Hz. İbrahim'in getirdiği esasların zıddına içine şirk bulaştırılan dini mükellefiyetlerdendir. Bu yönüyle her ikisinin tashihi büyük önem taşımaktadır.

4. *Din*: Bu görüş, Hasan Basrî'ye (ö. 110/728) nispet edilmektedir. Mâtürîdî (ö. 333/944), nüsükün din anlamına geldiği görüşü aktarmakta, sırasıyla, her yerde Allah için kesilen kurban ve ibadet anlamlarına yer vermektedir.⁶⁷ Aslında Hasan Basrî nüsük ve türevlerine her yerde aynı anlamı vermeyi tercih etmektedir.

Ayette geçen nüsük kavramına yapılan teviller temelde kurban, ibadet, din ve hac üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlk dönemde kelimeye kurban ve hac anlamı verilirken, Zeccâc tarafından kelimenin ibadet anlamı öne çıkarılmış, Zemahşerî'yle birlikte de bu yaygınlık kazanmış görünmektedir. Ancak sonraki dönemlerdeki tefsirlere bakıldığında İbn Kesir (ö. 774/1373) gibi nüsükü kurban anlamında açıklamayı tercih edenler de bulunmaktadır.⁶⁸ Buna göre kavramın belirgin bir şekilde Zemahşerî'yle anlam genişlemesine uğramış olduğu söylenebilir. İlginçtir ki, Zemahşerî tefsirinde bu yönde açıklamalara yer verirken, *Esâsü'l-Belâğ'a* da nüsükü Allah için kesilen kurban olarak açıklamaktadır. İbadet anlamı ile ilgili ise sadece mecazi olarak çok ibadet eden kimseye âbid yani nâsik dendiğini belirtmektedir.⁶⁹

Meallerde nüsuke⁷⁰ verilen anlamlara gelince, bazı farklı ilaveler bulunmakla birlikte meallerin büyük çoğunluğu, tekil veya çoğul formunda onu "ibadetim" yahut "ibadetlerim" şeklinde çevirmektedir.

⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/419.

⁶⁷ Ebu Mansur Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005), 5/277.

⁶⁸ Ayette geçen nüsük kavramına meal verilmesi bağlamında burada bir hususa değinmek yerinde olacaktır. İbn Kesir tefsirinde nüsükün sadece kurban anlamı üzerinden açıklandığı görülmektedir. Ancak tefsirin Türkçe çevirisinde, yapılan bu açıklamadan bağımsız olarak kelimeye ibadetler anlamı verilmiştir. Metin içerisinde nüsük, ibadetler olarak çevrilirken açıklamalarda sadece kurbandan söz edilmesi kendi içerisinde tutarlı durmamaktadır. Halbuki metin içi bütünlüğün sağlanması adına ayetteki nüsük kavramına kurban anlamı verilmesi daha uygun düşerdi. Karşılaştırma için bk. İbn Kesir, *Tefsîr*, 1/184; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 6/2883-2885.

⁶⁹ Zemahşerî, "nusk", 2/267.

⁷⁰ el-E'nâm 6/162.

Ancak bazı meallerde nüsük ile salatın benzer anlamda değerlendirilmesiyle iki kavrama “namaz ve diğer ibadetler” şeklinde anlam verildiği gibi, tekrara düşmeme kaygısından olsa gerek, salat kelimesine yönelik, dua, istek ve arzu şeklinde anlam verenler de bulunmaktadır. Nüsükü, Ahmet Tekin “kurbanım, ibadetim”, Bayraktar Bayraklı, Ali Özek vd. “kurbanım” şeklinde çevirmektedir. Ancak bu mealin 1987 Medine baskısında kavrama “ibadetlerim” manası verilirken,⁷¹ Kur'an Yolu tefsirinde “(her türlü) ibadetim” olarak çevrilmiştir.⁷² Bunlar dışında nüsük kavramına Yaşar N. Öztürk “kulluk”, Besim Atalay “niyaz”, Bahaeddin Sağlam ise “hac” anlamı vermektedir.⁷³ Sonuçta kelime, muhtemel anlamlarından sadece biri seçilerek çevrilmiştir.

Ayette geçen nüsük kavramı ile ilgili değerlendirmede gerek kelimenin Cahiliyye döneminde kurbanla ilgili kullanımının yerleşmesi ve ayetlerin bağlamından müşrik Arapların tevhidi bozacak şekilde putlar adına kurban kesmelerinin Hz. İbrahim üzerinden tevhide aykırılığının vurgulanması, gerekse İbn Abbas gibi nüzul ortamını bilen sahabenin veya onların yetiştirdiği tâbiîn müfessirlerinin bu anlamı vermesi, haklı olarak Taberî gibi bir müfessiri kurban anlamında tercih yapmaya götürmüştür. Bizim kanaatimiz de nüsük kelimesine kurban anlamı vermenin diğer anlamlara nazaran daha uygun düşeceği yönündedir. İbadet anlamı içerisinde elbette kurban kesme yer almaktadır. Ancak burada tevil yoluyla genel anlama varılmış olsa da meallendirmede kelimenin semantik açıdan değerlendirilmesine göre hareket edilmesi büyük önem arz etmektedir. Ayetin yer aldığı En'âm suresinin Mekki olduğu düşünüldüğünde, müşriklerin bozuk inanç ve uygulamalarının tevhid ekseninde tekrar sağlam bir zemine kavuşturulması amacıyla putlara adanan ve kurban edilen hayvanların Allah adına kesilmesi hususunun öne çıkarılması daha bir anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda Resulullah'ın çağrısının Hz. İbrahim'le aynı doğrultuda olduğunun zikredilmesi de dikkate alınması gereken başka bir husustur. Nitekim Razi'nin (ö. 606/1210) de dediği gibi Arabın örfünde nüsükün kesilen kurban anlamında kullanıldığı bilinmektedir.

⁷¹ Ali Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi* (Medine, 1987), 149.

⁷² *Kur'an Yolu* (Erişim 13 Eylül 2021), el-E'nâm 6/162.

⁷³ *Türkçe Kur'an Mealleri* (Erişim 13 Eylül 2021).

Ayrıca bu kavrama yüklenen gasl ve sebk gibi diğer anlamlar mecazi olup tevil yoluyla yapılan genellemeye dayanmaktadır.⁷⁴

Nüsükün geçtiği ikinci yer, hac ve umreyi konu alan Bakara suresi 196. ayetidir ve burada hem “hedy”, hem de “nüsük” kavramları birlikte geçmektedir. Hedy, bir engelle karşılaşılması sebebiyle haccını yapamayan kimselerin Kabe’ye gönderdikleri veya hacla birlikte umre yapan hacıların hacda kestikleri hayvana denmektedir.⁷⁵ Müfessirler buradaki nüsükün kurban edilen bir koyun olduğu hususunda fikir birliği içindedir. Kaza umresi senesi Hudeybiye’de Resulullah’ın Ka’b b. Ucre’ye başındaki bir eziyet sebebiyle saçını tıraş etmesini söylediği ve ayetin bunun üzerine nazil olduğu nakledilmektedir.⁷⁶ Ayetten ihramlı birinin hastalık gibi bir nedenden dolayı vermesi gereken fidyenin oruç, sadaka ve nüsük⁷⁷ yani kurban olduğu, rivayetlerden ise nüsükle bir koyun kurban etme murat edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Mücahid, bir rivayete dayanarak kelimeyi Mekke veya Mina’da bir koyun kesme olarak açıklarken,⁷⁸ Mukatil (ö. 150/767) böyle bir kimsenin kesilecek hayvanda muhayyer olduğunu ve etini Mekke’de fakirlere dağıtması gerektiğini ancak ondan kendisinin yiyemeyeceğini söylemektedir.⁷⁹ Nüsükle ilgili rivayetleri değerlendiren Taberî, Katade gibi⁸⁰ bunun koyun olduğu kanaatine varırken, ayette yer beyan edilmediği için kurbanın her yerde kesilebileceğini söylemektedir.⁸¹ Nitekim Tûsî ve Şevkânî nüsükün koyun olduğu hususunda alimler arasında görüş birliği bulunduğunu söylemektedir.⁸² Buna göre ayette oruç, sadaka ve kurban mutlak gelmiş, nüsükü koyun olarak sünnet tahsis etmiştir.⁸³ Ancak

⁷⁴ Râzî, *Tefsîr*, 14/12-13.

⁷⁵ Yazır, *Hak Dini*, 2/712.

⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/172; Râzî, *Tefsîr*, 5/163; Suyûtî, *Dürr*, 2/355-356.

⁷⁷ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ آذَى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صَبَاءٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ

⁷⁸ Mücâhid, *Tefsîr*, 226. Ayetin nüzul sebebi olarak nakledilen ve nüsükü koyun olarak açıklayan rivayet için bk. Buhari “Tefsir” 24, “Muhsar” 8; Müslim, “Hacc” 80; Ebu Davud “Menâsik” 42.

⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/172; Râzî, *Tefsîr*, 5/164; Begavî, *Meâlimü’l-tenzîl*, 1/223.

⁸⁰ Abdurrezzak, *Tefsîr*, 1/75. Benzer görüş için bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/403-404; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 1/391-392; Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1993), 1/192; Mâverdü, *Nüket*, 2/256.

⁸¹ Taberî, *Tefsîr*, 3/387-406.

⁸² Tûsî, *Tibyân*, 2/158; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 1/353.

⁸³ Ebû Hayyân, *Bahru’l-muhîr*, 2/84.

Resulullah'tan gelen rivayette fidye ile ilgili ilk sırada koyun, ardından oruç ve sadaka yer almaktadır.⁸⁴

Kelimenin masdar veya nesîkenin çoğulu, nüsük veya nesâik şeklinde geldiğini söyleyenler de vardır.⁸⁵ Ebu Ubeyde (ö. 209/824) de nüsükü nesîkenin çoğulu olarak değerlendirmekte, buna göre Allah için kurban kesme olarak açıklamaktadır.⁸⁶

Bakara suresi 196. ayette geçen nüsük, masdar veya isim olarak Allah için kurban kesmeyi, kan akıtmayı ifade etmekte, bir rivayette bu şekilde yer almaktadır.⁸⁷ Kelimenin sözlük ve ıstılah anlamının hacla bağlantılı olarak kurban kesmeyi ifade ettiği açıktır ve Kur'an'ın nazil olduğu dönemde kelime bu anlamda kullanılmaktadır. En azından burada geçen nüsükün kurban olduğu ile ilgili görüş birliği bulunması, kelimenin anlaşılması ve kavramlaşması bakımından önemlidir. Nevar ki ayette geçen hedy ile nüsükün her ikisi meallerde kurban olarak çevrilirken, aralarında bir farkın bulunup bulunmadığına dair herhangi bir beyan yer almamaktadır. Bu durumda ya kelimeler özgün haliyle hedy ve nüsük olarak verilip parantez içi açıklamalara yer verilmeli veya kelime açıklayıcı notlarla anlaşılır kılınmalıdır. Nitekim Elmalılı, hedy kelimesini aynen almış, nüsükü kurban olarak meallendirmiştir. Ancak mealin sadeleştirilmiş nüshasında hedyin kurban olarak değiştirilmesiyle müellifin aradaki farka dikkat çekmeye yönelik gayreti kaybolmuş görünmektedir. Esed ve Yüksel ise diğer meallerin aksine, ayetlerdeki nüsük kelimesine ibadet anlamı verilmesinden olsa gerek, burada⁸⁸ da yine oruç ve sadakanın dışında "diğer ibadetlerden" anlamı vermektedir. Bayraklı ise En'âm 162. ayette geçen nüsük kelimesine kurban anlamı verirken, burada "başka bir ibadet" anlamı vermeyi tercih etmiştir.⁸⁹

⁸⁴ Abdurrezzak, *Tefsîr*, 1/ 75; Ebu Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî; *Esbâbî nüzü'lî'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), 60-62; Suyûtî, *Dürr*, 2/356.

⁸⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/403-404; Tûsî, *Tibyân*, 2/158; Ebu Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 2/84; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî* (Beirut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/168.

⁸⁶ Ebu Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/70. Benzer açıklama için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/206.

⁸⁷ "Ünsük nesiketen." Ebu Davud, "Menâsik" 42.

⁸⁸ el-Bakara 2/196.

⁸⁹ Türkçe Kur'an Mealleri (Erişim 13 Eylül 2021).

2.2. Kelimenin Mensek Formunda Kullanımı

Mensek kelimesi Kur'an'da iki yerde (Hac 34,67) geçmektedir. 34. ayetin öncesinde kurbanlık hayvanlardan bahsedilmesinin ardından, elçi gönderilmiş her mümin topluluğa kurban kesmenin emredildiği haber verilmektedir.⁹⁰ Nitekim kurban emri sadece Resulullah'a değil, önceki ümmetlere de Allah'a yakınlık amacıyla emredilmiş, özellikle kurbanlıklar Allah'ın şeâiri olarak nitelendirilmiş, kesilirken Allah'ın adının zikredilmesi ve onlara gereken saygının gösterilmesi istenmiştir. Amaç Allah'ın kendilerine verdiği bu rızıklara karşı şükretmektir. Zira müşrikler kurbanlarını putlara kesmekteydi. Nitekim Resulullah kurban hakkında soru soran sahabeye bunun Hz. İbrahim'in sünneti olduğunu söylemiştir.⁹¹

Ayette geçen mensek kelimesi, nesk anlamında mimli masdar, zaman ve mekân ismi olarak değerlendirilmektedir. Buna göre mensek, kurban kesme, kurban kesme zamanı ve yeri anlamına gelmektedir. Allah'a yakınlaşma için belirli yer ve zaman içerisinde kurban kesmeyi ifade etmektedir. Kelimeyi mensik şeklinde okuyanlar da bulunmaktadır. Buna göre anlam mekân ismi olarak kurban kesme yeri demek olur. Mensek ise kurban kesme anlamında masdar kabul edilmektedir.⁹² Ayrıca menseki ibadet olarak yorumlayanların yanında,⁹³ ibadet yeri şeklinde açıklayanlar da vardır.⁹⁴ Mücahid kelimeyi kan akıtma (kurban kesme) olarak açıklarken, bunu bayram ve hacle yorumlayanlar bulunmaktadır. Müfessirlerin ekseriyeti mensek için Allah'a yakınlaşma amacıyla onun adını anarak kurban kesme (kan akıtma) anlamını tercih etmektedir. Buna göre ayetin anlamı "biz sizden önceki iman ehli topluma

⁹⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 17/153; Kurtubî, *Câmi'*, 14/391.

⁹¹ Merâgî, *Tefsîr*, 17/111-113; Ebu Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 2/57.

⁹² Sa'lebî, *Keşf*, 7/22.

⁹³ Bu görüşe göre mensek neskten alınmış masdardır. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/58; Şa'râvî, buradaki menseki En'âm 162. ayette geçen nüsûkle aynı anlamda değerlendirmektedir. Ayetin devamındaki "Allah'ın adının anılmasını" genel anlamda nimetlere şükür olarak açıklamaktadır. Muhammed Mütevelli eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, 16/9814.

⁹⁴ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 5/385; Zemaşerî, *Keşşâf*, 4/ 195; Mekki, *Hidâye*, 7/4888; İbn Atiyye, Hamza ve Kisâi tarafından kesreli okuyuşun şâzz olduğunu söylemektedir. İbn 'Atiyye, *Muharraru'l-vecîz* 4/121; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 17/153; İbn Cüzey, *Teshîl*, 2/57.

Allah için kurban kesmesini emrettik”⁹⁵ şeklinde olmaktadır. Sonuçta mensek, üzerine Allah'ın adını anarak kurban kesmeyi ifade etmektedir.⁹⁶ Mensekle ilgili Kurtubî'nin (ö. 671/1273) görüşü de bu doğrultudadır.⁹⁷ Kelimenin hacla ilişkilendirilmesi, Arapların aşına oldukları yerleri mensek olarak adlandırmalarından kaynaklanmaktadır ve hac yerleri için bu anlamda mensek (menâsik) kelimesi kullanılmıştır.⁹⁸ Aslında kurbanın bayram günlerinde kesilmesi ve bunun da hacla bağlantılı olması bakımından bu ifadeler birbirine yakın anlamlar içermektedir. Buna karşılık Hasan Basri, 67. ayetteki gibi menseke, minhâc ve şeriat anlamı vermekte ve ayeti, Allah geçmişte her ümmete bir şeriat kılmıştır, şeklinde açıklamaktadır.⁹⁹

Zemahşerî'ye göre kurban kesmedeki maksat, Allah'a yaklaşımdır. Bundan dolayı Allah her ümmete kendi adına kurban kesme sorumluluğu getirmiştir. Bunun meşruluğunun göstergesi de kesilen kurbanlar üzerinde Allah'ın adının anılmasıdır.¹⁰⁰ Nitekim ayette kesilen kurbanların üzerine Allah'ın adının anılması istenmekte, behîmeden de kurbanlık hayvanlar anlaşılmaktadır.¹⁰¹

Kelimeye¹⁰² meallerde genellikle kurban kesme anlamı verilmiştir. Bunun yanında mekân ve zaman ismi şeklinde alanlar da bulunmaktadır. Mesela Varol “ibadet yeri (veya kurban kesme yeri)”, Yavuz “ibadet ve kurban yeri”, Atalay “bir kesenek yarattık”, Yüksel “bir ibadet biçimi”, Elmalılı, “bir ma'bed”, Bilmen “kurban kesecek yer”, Süleymaniye Vakfı (Heyet) “mensek (kurban ve kurban kesme zamanı)”, Öztürk “bir kurbanlık hayvan kesme zamanı/kurbanlık hayvan kesme yeri/kurbanlık

⁹⁵ Taberî, *Tefsîr*, 16 /549-550; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/209; Mekkî, *Hidâye*, 7/4888; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/33; Kurtubî, *Câmi'*, 14/443; Muhammed Cemalüddin el-Kasimî, *Mehâsinü't-te'vil* (b.y. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi,1957), 12/4343; Ebu Abdullah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî, *Tefsîru Süfyânî's-Sevrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 213; Heyet, *el-Medhal ile'l-mevsû'ati't-tefsîri'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2017), 15/128-129.

⁹⁶ Mücâhid, *Tefsîr*, 481; Mukâtil, *Tefsîr*, 3/172; İbn Ebi Hâtim, *Tefsîr*, 2492-2493; Taberî, *Tefsîr*, 16/550; Mâverdî, *Nüket*, 4/35; Mekkî, *Hidâye*, 7/4887; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/33; İbn Cüzey, *Teshîl*, 2/57; Suyûtî, *Dürr*, 10/492-494.

⁹⁷ Kurtubî, *Câmi'*, 14/391- 392.

⁹⁸ İbn Ebi Hâtim, *Tefsîr*, 2492-2493; Mâverdî, *Nüket*, 4/35.

⁹⁹ Tûsî, *Tibyân*, 7/315.

¹⁰⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/195; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 17/195.

¹⁰¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 5/385; İbn 'Atiyye, *Muharraru'l-vecîz*, 4/121.

¹⁰² el-Hac 22/34.

hayvan kesme tarzı", Bünyadov- Memedaliyev "kurbangah (veya mabed) (veya kurban kesme)".¹⁰³

Ayetin bağlamından konunun kurbanla ilgili olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu yüzden mensek kelimesini de bu doğrultuda anlamak gerekecektir. Nitekim ayet bir yandan üzerine hayvanları rızık olarak veren Allah'ın adının anılarak kurbanların kesilmesini bildirirken, bir yandan da müşriklerin putlara kurban kesmelerinin bâtıllığına işaret etmektedir. Böylece kurban ve hac gibi ibadet şekillerini tamamen bozarak putları merkeze alan bir uygulamaya dönüştüren müşriklere İslam'ın bu uygulamalarla ilgili tevhid eksenli kuralları beyan edilmiştir. Kurbanla ilgili en önemli husus da kesim sırasında Allah'ın adının anılması olmaktadır. Buna göre mensek, biçim, yer ve zaman yönüyle kuralları bizzat Allah tarafından konulan kurban etme olarak açıklanabilir ve ayete "biz her ümmete bir mensek (kurban etme) görevi tayin ettik" şeklinde anlam verilebilir.

Hac suresinin 67. ayetinde n-s-k kökünden türeyen iki kelime yer almaktadır. İlki masdar, ism-i zaman veya mekân olarak mensek, diğeri de ism-i fail kalıbında nâsik kelimeleridir. Râzî, ayetin başında atıf vâvının hazfedilmesini, ayetin öncekilerle konu bakımından bir bağlantısının olmamasına bağlamakta ve dolayısıyla ayeti kendi içerisinde anlamlandırmaktadır.¹⁰⁴ Ancak mensek kelimesine yapılan yorumlara bakıldığında ise çoğunluk bunu bağlam yönüyle masdar formunda kurban kesmeyle ilgili bir kavram olarak açıklamaktadır. Mesela İbn Abbas ayette geçen tartışma konusunu kurban, menseki bayramda kurban kesme olarak açıklarken, Mücahid Mekke'de akıtılan hedy kurban kanı, şeklinde izah etmektedir.¹⁰⁵ Mukatil de benzer görüşü kabul etmekte, menseki, nüsükle aynı anlama almaktadır. Katade ise kelimeyi kurban ve hac olarak yorumlarken, Abdurrezzâk (ö. 211/826) da yine bu görüşü benimsemektedir.¹⁰⁶ Neticede ayette geçen "menseken hüm nâsikûhü" ifadesi, "zibhan hüm zâbihûhü" (her ümmetin yerine

¹⁰³ Türkçe Kur'an Mealleri (Erişim 13 Eylül 2021).

¹⁰⁴ Râzî, *Tefsîr*, 23/65. Benzer görüş için bk. Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, 4/41.

¹⁰⁵ Suyûtî, *Dürr*, 10/537; Râzî, *Tefsîr*, 23/65; İbn 'Atiyye, *Muharraru'l-vecîz*, 4/121.

¹⁰⁶ Mücâhid, *Tefsîr*, 483; Mukâtil, *Tefsîr*, 3/136; Abdurrezzâk, *Tefsîr*, 2/41; İbn Ebi Hâtim, *Tefsîr*, 2504; Suyûtî, *Dürr*, 10/537; Heyet, *Medhal*, 15/215.

getirmekle yükümlü olduğu kurban kesim işi) şeklinde açıklanmış olmaktadır.¹⁰⁷

Taberî'ye göre bu kelime Kurban Bayramı günlerinde Mina'da kurban kesmeyi ifade etmektedir. Ona göre müşrikler bu günlerde kan akıtma konusunda Resulullah'la tartışmaya kalkışmıştı. Bu yönüyle menâsikin hedy ve kurban edilen hayvanlar, mensekin de kurban kanı akıtma yani kesme olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Zemahşerî de ayeti müşriklerin kurban kesme üzerinden tartışmasını esas alarak açıklamakta, kelimeyi kurban kesme anlamında yorumlamaktadır.¹⁰⁹ Nitekim En'âm 121. ayette geçen "câdelûke" (seninle tartışmaktadırlar) den maksat, şeytanın dostlarına yani müşriklere telkiniyle Resulullah'la ölü hayvan eti ile kurban arasında bir farkın olmadığını tartışmalarıdır. Oysa ayetler hayvanları rızık olarak veren Allah'ın adının anılarak kesilmesini emretmektedir.¹¹⁰

Mensek kelimesine yüklenen anlamlardan biri de din yani İslam'dır. Bu görüş Hasan Basri'ye ait olup ona göre ayetin anlamı "biz her ümmete davet edildikleri tek bir din, yani İslam tayin ettik" demektir. Bu kelimeye Maide suresinin 48. ayetinin esas alınması doğrultusunda şeriat anlamı verenler de olmuş, ancak tevil ehlinin neredeyse geneli bunu kurban ve bayram olarak yorumlamıştır. Nitekim kurban kesme bütün milletlerde Allah'ın sünneti ve şeriatıdır.¹¹¹ Mensek kelimesine uyulan şeriat ve yol¹¹² anlamı verenler bunu Atâ'nın İbn Abbas'tan aktardığı rivayete¹¹³ dayandırmakta olup, Râzî de bu yönde bir kanaate

¹⁰⁷ Suyûtî, *Dürr*, 10/536- 537; Heyet, *Medhal*, 15/214-215.

¹⁰⁸ Taberî, *Tefsîr*, 16/625- 627.

¹⁰⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/209- 210; Ebu Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 6/357; Heyet, *Medhal*, 15/216.

¹¹⁰ En'âm suresi 121. ayet hakkındaki rivayetler için bk. Suyûtî, *Dürr*, 6/185-191.

¹¹¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, 9/405-406. Mücahid, Resulullah'la tartışmaya kalkışanların müşrikler ve konunun da kurban olduğunu söylemektedir. Suyûtî, *Dürr*, 10/537.

¹¹² el-Mâide 5/48. Bu yönde açıklama için bk. Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, 4/41. Âlûsî'nin açıklamaları neredeyse birebir Ebussuud'unki ile aynıdır. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 17/195; Bursevî, *Rûhu'l- beyân*, 7/58; Kurtubî, *Câmi'*, 14/443; Merâgî, *Tefsîr*, 17/138. Şa'râvî, ayetlerde geçen nsk ile ilgili kelimeleri ibadet olarak açıklamaktadır. Şa'râvî, *Tefsîr*, 16/9922.

¹¹³ Mensek kelimesine dair kaynaklarda İbn Abbas'tan gelen farklı açıklamalar yer almaktadır: Ümmetlerin amel ettikleri kurban, şeriat ve bayram. Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 5/398; Suyûtî, *Dürr*, 10/537.

sahiptir. Ona göre mensek, nüsükten alınan ve bütün ibadetleri kapsayan genel bir kavramdır.¹¹⁴

İbn Âşûr'a göre kelime hac yerleridir ve ayet, "seninle tartışmasınlar" ifadesiyle birlikte anlaşılmalıdır. Bu da Allah'ın birliğinin delili olmasını ve başka ilahların iptalini gösterir. 34. ayette kurban yeri kastedilmişken, buradaki anlamı hac yerleridir.¹¹⁵ "Nâsikûhü", "nâsikûne fîhi" demektir. Nitekim Arapların farklı yerlerde vakfeye durmaları ve bunu aralarında tartışmaları üzerine ayetin nazil olduğu rivayet edilmektedir. Müşriklerin Hz. İbrahim'in dini üzere oldukları iddialarına karşılık ayet onların şüphelerini ortadan kaldırmak üzere haccın gerçek bir mensek ve tevhidin sembolü olduğunu beyan etmektedir. Bunun anlamı artık hac üzerine tartışmayınız, demektir ve kelimedeki aid zamirinin müşriklere hamledilmesi daha uygundur.¹¹⁶

Bazılarına göre ayette geçen mensek mekân ismi değil, mastardır. Çünkü ayette "nâsikûne fîhi" (kurban emrini belirlenen kesim yerinde yerine getirenler) değil, "nâsikûhü" (kurban kesim işini yerine getirenler) şeklinde yer almaktadır. Her ne kadar ibadet edilen yer veya kurbanlar yorumu yapılmış olsa da burada tahsisi gerektiren bir durum yoktur.¹¹⁷ Ancak Ferrâ (ö. 207/822) menseki Arapların bildikleri, aşına oldukları yer, menâsiki de hacıların hac ve umrede bildikleri belirli ibadet yerleri için kullandıklarını zikretmektedir.¹¹⁸ Nitekim burada bir tahsis değil, ayete konu olan tartışmanın kurban üzerinden sürdürülmesi durumu mevcuttur.

Meallere gelince Gölpınarlı "din", Bilmen, Çantay "şeriat", Bayraklı "ibadet şekli", Atay-Kutluay "yerine getirmeleri gerekli ibadetler", Esed "ibadet tarzı", Ateş "uydukları bir mensek (ibadet yöntemi), Süleymaniye Vakfı (Heyet) "kurban ibadeti (mensek)", Öztürk "bir ibadet şekli/bir

¹¹⁴ Râzî, *Tefsîr*, 23/65; İbn 'Atiyye, *Muharraru'l-vecîz*, 4/132; İbn Cüzey, *Teshîl*, 2/63; Kasımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 12/4377-4378.

¹¹⁵ Benzer bir görüş için bk. Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 5/398. Ayette geçen menseki, ism-i mekân olarak almanın (fîhi değil, hü kullanılmıştır) gramer açısından mümkün olmadığı, masdar anlamında olduğu söylenmektedir. İbn 'Atiyye, *Muharraru'l-vecîz*, 4/132; Kurtubî, *Câmi'*, 14/443.

¹¹⁶ İbn Âşûr, *Tahrîr*, 17/327-329.

¹¹⁷ Bu sağlıklı açıklama olmayıp fiilin mef'ûlünde genişlik olduğu gibi ism-i failde de vardır. Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 6/357; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, 2/636-638.

¹¹⁸ Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Küttüb, 1983), 2/230. Krş. Râzî, *Tefsîr*, 23/65.

ibadet yeri belirleme”, Elmalılı “ibadet yolu” anlamını tercih etmektedir.¹¹⁹

Görüldüğü gibi meallerin nerdeyse tamamına yakınında kelime ibadet yol yöntem ve tarzı, din ve şariat anlamında çevrilmiştir. Az da olsa kelimenin kendisini zikrederek kurban ibadeti (mensek), mensek (ibadet yöntemi), din, şeklinde farklı anlamlandıranlar bulunmaktadır. Ayetin bağlamı, gelen rivayetler ve ilk dönem müfessirlerinin yorumları dikkate alındığında mensekin yukarıda açıklamalarına yer verilen 34. ayetle aynı çerçevede değerlendirilmesinin daha uygun düşeceği anlaşılmaktadır.

2.2.1. Mensekin çoğulu Menâsik Formunda Kullanımı

N-s-k kökünden türeyen ve “mensek”in çoğulu olan “menâsik”, iki yerde¹²⁰ geçmektedir.

Bakara suresi 128. ayette¹²¹ geçen menâsik, mensek/mensikin çoğulu olup kelimeye mastar, ism-i zaman veya mekân formunda kurban, kurban kesim yerleri, hacda ibadet yapılacak yerler ve ibadet şekil ve biçimleri gibi anlamlar verilmiştir.¹²² Aslında kelime hac ve umrede insanların sürekli geldiği, ibadetlerini yaptığı ve bu yüzden de ünsiyet kazandığı yerler olarak açıklanmaktadır.

Ayetin siyak ve sibakı olayın Hz. İbrahim ile ilgili bir kıssada yer aldığını göstermektedir. İçerisinde menâsik kelimesinin geçtiği bu ayetin Kâbe'nin inşası sırasında yapılan duada yer alması, bağlamından hareketle bunun hac ile ilişkili olduğuna dair bir kârîne taşımaktadır. Burada Mekke'li müşrikler, Kâbe ve onunla ilgili şâîre karşı saygılı olmaları ve hac ile ilgili menâsiki, örnek aldıklarını iddia ettikleri Hz. İbrahim'in daveti üzerinden yapmaları gerektiği hususunda uyarılmaktadır. Bu da Hz. İbrahim'in davetinin esaslarına dair hatırlatmalar üzerinden yapılmaktadır. Yapılan yorumlara bakıldığında menâsik kelimesine nüsûke benzer anlamlar yüklendiği görülmekte ve bunlar da üç noktada yoğunlaşmaktadır: Hac yapılış şekilleri, Kurban ve kesim yeri, genel anlamda ibadet ve yeridir.

¹¹⁹ Türkçe Kur'an Mealleri (Erişim 13 Eylül 2021).

¹²⁰ el-Bakara 2/128, 200.

¹²¹ وَأَرْنَا مَنَابِقَنَا

¹²² İbn Manzur, “nsk”, 4412.

İlk dönem müfessirlerinden gelen rivayetler, ayetin bu çerçevede anlaşılmasına dair yorumları içermektedir. Şöyle ki, Mücahid, Atâ (ö. 114/732) ve Katade'ye göre bu kelime Allah için kesilen kurbanların kesim yerleri demektir ve bu açıklama şöyle bir rivayete dayanmaktadır: Hz. İbrahim'in duasına karşılık, Allah Cebrail'i göndermiş o da tek tek hac sırasında yapılacak işleri ve yerlerini ona göstermiştir.¹²³ Taberî'nin menâsikle ilgili zikrettiği rivayetlere göre kelimeye tavaf, sa'y, şeytan taşlama, Arafat, Mina gibi hacla ilgili ibadet ve alametler ve onların yerleri, kurbanlar, kesim yeri ve kesim biçimi şeklinde birbirine yakın anlamlar verilmiştir. Aslında kelimeye yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bu kurban ve hacla iç içe olan bir kavramdır.¹²⁴ Kurbanların putlar adına kesilmesi müşriklerin hacla ilgili uygulamaları arasında yer aldığından, ayetler Hz. İbrahim üzerinden hem hacca hem de kurbanla dair sahih uygulamalara dikkat çekmektedir. Taberî'nin kavramla ilgili aktardığı rivayetlerin ardından yaptığı değerlendirmeye göre menâsik, mensikin çoğulu olarak Allah'a ibadet, yakınlık ve onun rızasını kazanmak için her bir güzel amelin yapıldığı yer anlamına gelmektedir. Bu kurban, namaz, hacda tavaf ve say gibi her salih ameldir. Aslında haccın meşâiri, onun menâsiki demektir. Çünkü bunlar insanların hac için alışık oldukları ve sürekli yanına gidip geldikleri semboller ve yerlerdir. Mensik Arapçada bilinen, aşına yer için kullanılır.¹²⁵ Hac için menâsik de insanların Allah'a yakınlık kazanmak için alışık oldukları ve yapageldikleri hac ve umre ve sair ibadetler için kullanılmaktadır. Taberî'ye göre burada hacla ilgili fiillerin uygulama yerleri kastedilmektedir.¹²⁶ Zemahşerî'nin menâsik kelimesine iki farklı anlam yüklediği anlaşılmaktadır. İlki hacla ilgilidir ve buna göre ayetin açıklaması şöyledir: "Bize hacla ilgili ibadet şekillerimizi göster ve bunları bize öğret." Kurban yeri anlamına göre ise ayet "bize kurban kesme yerlerimizi göster" şeklinde anlaşılır.¹²⁷ İmam Mâtürîdî, mensek ile nüsükün kurbet anlamında olduğunu, hac uygulamalarına da bu yüzden

¹²³ Mücâhid, *Tefsîr*, 214; Mukâtil, *Tefsîr*, 1/139; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 235.

¹²⁴ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/106.

¹²⁵ Taberî, *Tefsîr*, 2/570.

¹²⁶ Taberî, *Tefsîr*, 2/566-570. Begavî bunu dinin hükümleri ve haccın alametleri olarak açıklamaktadır. Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/151.

¹²⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/322; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/106.

menâsik dendiğini söylemektedir.¹²⁸ Şevkânî'ye göre burada hac menâsiki, yani yapılaş şekilleri anlamındadır, kurban kesim yerleri veya ibadet yerleri olarak da açıklanmaktadır.¹²⁹ Şii müfessir Tûsî, Zeccâc'a atıfla her ibadet yerine mensek; onun çoğulu olan menâsikin ibadet yerleri demek olduğunu söyledikten sonra Cübbâi'nin, (ö. 303/916) kelimenin Allah'a yaklaştıran hedy veya kurban cinsinden olan ya da hac ve umre ile ilgili her şeyi kapsadığına dair görüşüne yer vermektedir. Ayrıca Atâ'nın menâsikin kurbanla ilgili olduğuna dair açıklamasının yanında Tûsî, tercihini Katade'nin yorumundan yana kullanmakta ve bunu daha kuvvetli bulmaktadır. Ona göre kelime tavaf, say, vakfe ve şeytan taşlama gibi hacca dair uygulamaları ifade etmektedir.¹³⁰

Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere mensekin çoğulu olarak menâsik, daha çok hac ve kurbanla bağlantılı şekilde tevil edilmektedir. Buna göre İslam'ın ilk yıllarında kurbanla ilgili bir kelime iken, daha sonra hac ibadetine dair ayetlerin nüzülüyle ve hadislerde geçtiği şekliyle onun uygulamalarını ifade eden bir kullanım kazanmış, müfessirlerce kurban kesme ve kesim yerleri, hac ritüelleri ve yerleri, genel anlamda da ibadet ve yerleri anlamlarıyla açıklanmıştır. Neticede mensik (mescid-mesâcid kalıbında) veya mensekin çoğulu olarak menâsik, aslen mekân anlamında, umumiyetle ibadet edilen yerlere denmektedir. Mesela menâsikü'l hac denmesi, insanların içerisinde hayırlı fiiller yapmayı alışkanlık edindikleri Arafat, Mina vb. yerler olmasından dolayıdır.¹³¹ Buna karşılık Mukatil ayeti "bize ibadetlerimizi öğret, bizde sana o şekilde ibadet edelim, namaz kılalım" şeklinde açıklamakta, buna delil olarak, Cebrâil'in Hz. İbrahim'e gelip Allah'ın istediği ibadetleri nasıl yapacağını ona gösterdiğine, böylece Allah'ın menâsik ve meşâiri kendisine öğrettiğine dair rivayeti göstermektedir.¹³² Ancak burada ayetin bağlamının Kâbe'nin inşası sırasında yapılan duayla ilgili olduğu hususu hatırdta tutulmalıdır.

Bu açıklamalara göre kelimeye meallerde nasıl anlam verildiğine bakalım: Meallerin büyük bir bölümü menâsik kelimesini¹³³ "ibadet yer,

¹²⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/237.

¹²⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/273.

¹³⁰ Tûsî, *Tibyân*, 1/464-465.

¹³¹ Ebu Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 1/560; Mekki, *Hidâye*, 444-447; İbnu'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr*, 1/145.

¹³² Mukâtil, *Tefsîr*, 1/139; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/151.

¹³³ el-Bakara 2/128.

şekil ve yöntemleri" olarak çevirmiştir. Mesela; Yavuz "ibadet yolları ve hac vazifeleri", Ateş, Bayraklı, Öztürk "ibadet yerleri", Atalay "ödev", Elmalılı, Esed, Atay-Kutluay "ibadet yolları", Altuntaş-Şahin "ibadet yerleri ve ilkeleri", Özek vd. "ibadet usulleri", Çantay "ibadet yerleri (hac amelleri), Hayrat (Heyet) "(hac ve kurban gibi) kulluk usulleri, İzmirli "menâsik (amâl-i hac, taabbüdât), Türk "ibadet şekli (ve yeri)", Bilmen "haccın usulü", Süleymaniye Vakfı (Heyet) "menâsik (hac ve umre ibadetlerinin yerleri)".¹³⁴

Kelimenin sarf yönüyle masdar, zaman ve mekân ismi olmasıyla birden çok anlama ihtimali bulunduğundan, Çantay'ın yaptığı şekilde, menâsik (kurban, hac ve umre uygulamalarının yeri ve şekli) gibi mealde parantez içi bir açıklama yapılması daha uygun görünmektedir. Nitekim yukarıda Mücahid'den aktarılan rivayet bu şekildeki yorumu desteklemektedir.

Kur'an'da kelimenin aynı formda geçtiği diğer bir yer de Bakara suresinin 200. ayetidir. İlk dönemden itibaren müfessirlerin kelimeyi yine kurban ve hac bağlamında açıkladıkları görülmektedir. Mesela Mücahid, menâsiki kanı akıtılan kurbanlar olarak açıklarken, Atâ hac, Hasan Basri hacda yapılması emredilen işler, şeklinde anlam vermeyi tercih etmiştir. Bu yüzden olsa gerek İbn Ebi Hâtim (ö. 327/938) iki görüşü birleştirerek, kelimeye kurban ve hac ibadeti açıklamasını yapmaktadır. Ayrıca bunu genel anlamda ibadetler olarak değerlendirenler de bulunmaktadır.¹³⁵

Taberî ayete "hac ibadetlerinizi bitirip kurbanlarınızı kestiğinizde Allah'ı anınız" anlamı vermiş, tercihini Mücahid'in görüşü doğrultusunda yapmıştır. Nitekim benzer bir görüş Katade'den gelmekte olup, o da "Mina'da kurban kesiminden sonra..." şeklindedir.¹³⁶ Beğavî, (ö. 516/1122) "hacçı bitirdiğinizde ve kurbanlarınızı kestiğinizde..."¹³⁷ Zemahşerî hac ibadetleri,¹³⁸ olarak açıklamaktadır. Ayetteki zikri kurban kesimi sırasında Allah'ın adının anılması olarak yorumlayanlar da bulunmaktadır. Buna göre ayet "Arafat'tan ayrılıp Mina'ya hareket ettiğinizde Allah'ı tazim ve senâ edin" demektir.¹³⁹ Şevkânî ise, menâsiki

¹³⁴ Türkçe Kur'an Mealleri (Erişim 13 Eylül 2021).

¹³⁵ Mâverdi, *Nüket*, 1/191, 262.

¹³⁶ Taberî, *Tefsîr*, 3/534- 537. Benzer yorum için bk. Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/231.

¹³⁷ Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/231.

¹³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/412.

¹³⁹ Ebu Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 2/111.

hac ibadetleri ve amelleri olarak açıkladıktan sonra gerekçesini Resulullah'tan gelen bir rivayete dayandırmaktadır: "Huzû annî menâsikeküm"¹⁴⁰(hac menâsikini (uygulamalar) benden alınız). Buna göre ayetin anlamı "hac görevlerinizi bitirdikten sonra Allah'ı zikredin" demek olur.¹⁴¹

Meallerin çoğuna göre ayetteki¹⁴² menâsikin anlamı "hac ibadetleri"dir, ancak kavramı farklı çevirenler de bulunmaktadır: Esed, "ibadetler", Varol "hac görevleri", Sağlam "kurban ve ibadetler", Atalay "hac", Yüksel "tören", Elmalılı "menâsik", Çantay, "menâsik (hacca ait ibadetler), İzmirli "hac ibadetleri (yahut kurban kesme)", Öztürk, "gerekli ibadetler", Bunyadov - Memmedeliyev "Hac merasimi". Ayrıca menâsike, tekil olarak "hac ibadeti" şeklinde anlam verenler de vardır.¹⁴³

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, haccın uygulamaları için yaygın kullanılan bir isim olması hasebiyle meallerin büyük bir kısmında menâsik kelimesine hac ibadeti veya ibadetleri anlamı tercih edilmiştir. Ancak hac ibadeti, içerisinde farklı mekanlarda yerine getirilmesi gereken ritüeller barındırmaktadır. Bu yüzden menâsikin çoğul olarak ibadetler şeklinde çevrilmesi lafzi tercüme kaygısıyla ortaya çıkan bir amelîyedir. Zira hac kavramı içerdiği bütün ritüelleri kapsamaktadır. Buna göre kelimeye ibadet anlamı verilecekse menâsikin hac ibadeti olarak çevrilmesi daha uygun düşecektir. Nitekim mensek, ruku, kıyam, secdeden her birine namazın rüknü dendiği gibi, tavaf, say, vakfe, kurban gibi haccın genel çerçevesi içerisinde yer alan farklı fiillerin her birini ifade etmektedir. Nitekim meşâir kelimesinin menâsik olarak açıklanmasının nedeni de bu olmalıdır. Buna göre kelimeyi menâsik olarak zikretmek ve tefsiri tercüme olarak "hac ve kurbanı dair rükünleri yerine getirdiğinizde..." şeklinde açıklamak daha uygun olacaktır. Ayette hac veya kurbanın yerine menâsik kelimesinin zikredilmesi, hem bunların her birinin ayrı ayrı değer ifade etmesi yönüyle onlara verilen önemi gösterme, hem de müşriklerin Hz. İbrahim'den kaldığını iddia ettikleri hacla ilgili bozuk uygulamalarını tashih etme hikmetini taşıyor olmalıdır. Nitekim kelimenin aslının özelde

¹⁴⁰ Müslim, "Hac" 310; Ebu Davûd, "Menâsik" 77; Nesâî, "Menâsik" 220; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/318, 337.

¹⁴¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/365-367.

¹⁴² el-Bakara 2/200.

¹⁴³ Türkçe Kur'an Mealleri (Erişim 13 Eylül 2021).

kurbanla ilgili bir anlam taşıması, haccın akabinde fakat ondan bağımsız olarak düşünüldüğünde, ondaki bu manaya işaret edecek bir ifadenin yüklenmesini gerekli kılmaktadır. Buna göre ayetin anlamının “haccın rükünlerini-yükümlülüklerini yerine getirip bunu kurbanla sonlandırdığımızda...” şeklinde olması bize göre daha uygun düşmektedir.

2.3. Kelimenin Nâsik Formunda Kullanımı

Kurban kesen veya ibadet eden zahit anlamındaki nâsik, ism-i fail kalıbında tek bir yerde ve anlam bakımından kendisiyle ilişkili olduğu mensekle aynı ayet içerisinde yer almaktadır.¹⁴⁴ Buna göre “mensek emrini yerine getiren geçmiş ümmetler” olarak ifade edilebilir. Nâsikle Resulullah dönemindeki Yahudi ve Hristiyanların kastedildiği söylenmişse de bunun bir dine mensup olan ve ona göre ibadet eden geçmişteki bütün ümmetleri içine aldığı görüşü genel kabul görmüştür.¹⁴⁵ “Hüm nâsikûhü” (mensek emrini yerine getirenler) ifadesi, mensekin sıfatı olarak açıklanmaktadır. Buna göre Yahudilerin uydukları ve kendisiyle amel ettikleri Tevrat, Hristiyanların tabi oldukları ve amel ettikleri İncil ve tek bir ümmet olarak, bi’setten kıyamete kadar geleceklerin tamamının uyup amel ettikleri Kur’an olmaktadır.¹⁴⁶ “Nâkisûhü”, “kendisiyle amel edenler” anlamında “âmilûne bihî” demektir.¹⁴⁷ İlk dönem müfessirleri, kelimenin kurbanla ilgili olduğunu kabul ederek “hüm nâsikûhü”yü “hüm zâbihûhü” yani “kurban kesme emrini yerine getiren kimseler” olarak açıklamıştır.¹⁴⁸ Buna göre ayetin anlamı “Biz her ümmete yerine getirmekle yükümlü oldukları kurban kesmeyi emrettik” şeklinde olmaktadır.

Sonuç

Kur’an kavramlarının İslam öncesi ve sonrasında kendilerine yüklenen anlamlar doğrultusunda anlaşılmasının meal ve tefsir açısından büyük önem arz ettiği bir gerçektir. Kur’an, kullandığı kelimeleri, içine nazil olduğu toplumdan seçmiş, bazen birebir, bazen de ona yeni anlamlar yükleyerek yeni bir form kazandırmıştır. Nitekim o günün Arap

¹⁴⁴ el-Hac 67. لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ.

¹⁴⁵ Râzî, *Tefsîr*, 23/65.

¹⁴⁶ Râzî, *Tefsîr*, 23/65, Ebu’s-Su’ûd, *İrşâd*, 4/41-42; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 17/195.

¹⁴⁷ Merâgî, *Tefsîr*, 17/138.

¹⁴⁸ Suyûtî, *Dürr*, 10/536-537.

toplumu çok tanrılı bir inanişaya sahip olmakla beraber, Kâbe ve onunla ilgili uygulamalara bu inaniş içerisinde ayrı bir değer atfetmekteydi. Haram aylar, putlara kurban adama, Kâbe'yi tavaf gibi kendilerince Hz. İbrahim'e dayandığını iddia ettikleri ibadetleri, aslında ondan kalıntılar taşımakla birlikte büyük oranda putperest akideye uyarlanmıştı. Kur'an, Kâbe ve diğer kutsal olarak kabul ettikleri yerlerle ilgili tashihleri onların kullandıkları kelime ve kavramlarla açıklamaktadır. Bu açıdan menşei Hz. İbrahim'e dayanan hac, umre ve kurbanla ilgili alamet ve uygulamalar, kavramsal olarak toplumda bilinen ve aşına yerlendirdi.

Bu çalışmanın konusu olan "Nüsük"ün İslam öncesi kullanımından hareketle, öncelikle onun kurbanla ilişkili bir kelime olduğu anlaşılmaktadır. İslam'ın ilk döneminde bu kullanım sürmüş, haccı konu alan ayetler ve hadislerdeki bağlamı itibariyle zamanla hac uygulamalarını (hac menâsiki) ifade etme bakımından kurban anlamının önüne geçmiştir. Bu kullanımın yaygınlaşmasında Arapların, bilinen ve sürekli gidilip gelinmesiyle aşına olunan herhangi bir yeri mensek olarak ifade etmelerinin de etkisi olduğu söylenebilir. N-s-k kök ve türevleri Kur'an'da yedi yerde geçmekte, bunlara yapılan açıklamalar daha çok kurban ve hac menâsiki çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Kelimenin türevlerinin sarf yönüyle değerlendirilmesi sonucu birbirinden farklı anlamlandırmaların yapıldığı görülmektedir. Nuzül sırasına göre kelimenin ilk geçtiği yerdeki formu nüsüktür. Bu kelime kurban anlamında özel isim kabul edildiği gibi nesîkenin çoğulu olarak da açıklanmaktadır. İlk dönem müfessirlerince kelime kurban anlamında yorumlanırken, -her ne kadar bazı tefsirlerde bu anlama yer verilse de- sonraki dönemlerde ibadet anlamı yaygınlık kazanmış, meallerde de çoğunlukla sözlük anlamları içerisinde daha genel olan ibadet anlamı tercih edilir olmuştur. Biz bu yorumun Zeccac'la başlayıp Zemahşerî'yle yaygınlık kazandığı kanaatindeyiz. Ancak az da olsa Taberî'nin yorumunu yani kurban anlamını esas alıp tercih edenler de bulunmaktadır. Bize göre de kurban anlamı hem ayetin bağlamına hem de ilk dönem müfessirlerinin açıklamalarına uygun düşmektedir. Kaldı ki Bakara suresi 196. ayette aynı kelime yer almakta ve bunun kurban anlamında olduğu hususunda görüş birliği bulunmaktadır. Ayrıca Hac suresi 34. ayette mensek formunda geçen kelimenin de kurbanla ilişkili olarak açıklanması doğrultusunda müfessirlerin büyük çoğunluğu aynı

düşünce dedir. Yine aynı surenin 67. ayetinde geçen menseki, 34. ayetle aynı doğrultuda yorumlayanlar olduğu gibi, kelimeyi bağımsız olarak şeriat, yol, ibadet tarzı anlamı verenler de bulunmaktadır. Bize göre de kelimenin 34. ayetle birlikte bağlamı ve rivayetleri dikkate alarak kurbanla ilişkili şekilde açıklanması daha uygun görünmektedir. Kelime ayetlerde iki yerde mensekin çoğulu olarak menâsik formunda geçmektedir. Her ikisinin de Hz. İbrahim ile ilgili olmak üzere hacla ilişkili olduğu görülmekte, ancak yine kelimenin kurbanla anlam bakımından bağı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden olsa gerek kelimeye yapılan açıklamalar özellikle haccın ritüelleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hac uygulamalarına dair kullanımının yaygınlık kazanmasının bunda etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim bu kelimeyi kurbanla birlikte değerlendiren açıklamalar da mevcuttur. Bu yüzden kelimeye meal verilirken her iki anlamı kapsayacak bir yorumun yapılmasının daha isabetli olacağını düşünmekteyiz. Ayrıca kelimeyi genel anlamda ibadetle bağlantılı olarak açıklayan meal ve tefsirler de bulunmaktadır. Aslında kelimenin sözlük anlamı ve dil kuralları çerçevesinde tefsirlerde farklı yorumlanması tabii bir durumdur. Ancak başka dillere çevrilirken kelimenin tek anlamı esas alınarak meal verilmesinin meydana getireceği mahzurları bertaraf etme adına Elmalılı'da olduğu gibi ya kelimenin özgün olarak zikredilmesi veya parantez içi diğer açıklamalara yer verilmesi daha isabetli bir yöntem olarak görülmektedir. Aksi halde hedy ile nüsük kavramının geçtiği ayette her ikisine kurban anlamı verildiği düşünüldüğünde bu okuyucuda kelimelerle ilgili bir belirsizlik oluşturacaktır. Bu olumsuzluğun giderilmesi için kelimenin aslı ve çevirisinin birlikte verilmesi ve aralarındaki farkı gösteren bir açıklama yapılması gerekir.

Kelimenin nâsikûn olarak ism-i fail kalıbında kullanımı sadece Hac suresi 67. ayette geçmektedir ve aynı ayette yer alan mensek ile anlam bağı bulunmaktadır. Ayette "kurban ibadetini yerine getirmekle yükümlü olanlar" anlamına gelen bu kelime, kendinden önce geçen menseke sıfat olmuştur. Her ne kadar kelime mecazi ifadeyle çok ibadet eden zahit anlamı taşısa da burada mensekten bağımsız düşünülmemelidir ve verilen anlam da bu doğrultuda oluşmuştur.

Kaynakça

- Ahmed Muhtâr 'Umer, *el-Mu'cemu'l-mevsu'î*. Riyad: Müessesetü't-Türâs, 2002.
- Âlûsî, Ebu Fadl Şihâbüddin Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- A'sâ Meymûn b. Kays, *Dîvânü'l- A'sâ*. Beyrut: el-Mektebü'ş-Şarkî, 1968.
- Bayındır, Abdulaziz. "Bedene" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/302. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Begavî, Ebu Hüseyin b. Mes'ûd. *Me'âlimu't-tenzîl*. 8 Cilt. Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1989.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't- Turâsî'l-Arabî, ts.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. b.y. Matbaatü Osmaniyye, 1330.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihah*. Beyrut: Dâru'l-Âlem li'l- Melâyîn, 1984.
- Ceyhan, Semih. "Zühd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/530-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarîkatler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1990.
- Ebu Hayyân el- Endelüsî, Muhammed b. Yusuf. *el-Bahru'l-muhît*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- 'İlmiyye, 1993.
- Ebu's-Su'ûd. *Tefsîru Ebi's- Su'ûd (İrşâdu'l-'akli's-selîm)*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, ts.
- Ebu Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. *Mecâzu'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.
- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*. b.y. Daru'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye, 1964.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l- 'ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- 'İlmiyye, 2003.
- Ferrâ, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l- Kütüb, 1983.
- Fîrûzâbâdî, Mecdü'd-dîn Muhammed b. Ya'kûb. *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâîfi'l-Kitâbi'l- 'azîz*. Kahire: yy., 1996.
- Heyet, *el-Medhal ile'l-mevsû'ati't-tefsîri'l-me'sûr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2017.

- Hîrî, Ebu Abdurrahman İsmail b. Ahmed ed-Darîrî. *Vücûhü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1995.
- İsfehânî, Ebu Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgib. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Mârife, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali Muhammed. *Zâdu'l-mesîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamî, 1984.
- İbn Dureyd, Ebubekir Muhammed b. Hasan. *Cemheratu'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-Âlem li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*. Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa, 1997.
- İbn Küteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim. *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsî. *el-Muharreru'l-vecîz*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Cüzey, Ebu Kasım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Kesîr, Ebu Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1983.
- İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Kasîmî, Muhammed Cemalüddin. *Mehâsinü't-te'vîl*. y.y. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1957.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyüb b. Musa el-Hüseyinî. *el-Külliyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Koca, Ferhat. "İbadet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/240-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b Ebubekir. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 13 Eylül 2021. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kuşeyri, Abdulkerim. *Kuşeyri Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.

- Mâverdî, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nuket ve'l-'uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mekkî b. Ebu Talib, Ebu Muhammed Kaysî. *el-Hidâye ilâ bülûği'n-nihâye*. 13 Cilt. Câmîatü's-Şârîka, 2008.
- Merâği, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l-Merâği*. 30 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.
- Muhammed Abduh-Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*. 12 Cilt. Mısır: Matbaatü Menâr, 1338.
- Mukatil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2002.
- Mücahid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*. b.y. Dâru'l-Fikri'l-İslamî, 1989.
- Münâvî, Abdü'r-Raûf. *et-Tevkîf alâ mühimmâti't-teârîf*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1990.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Tefsîru'n-Nesefî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Öğüt, Salim. "Hedy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/156. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öğüt, Salim. "Kılâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/396. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Özek, Ali, vd. *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*. Medine, 1987.
- Özervarlı, M. Sait "Şiâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*. 32. Cilt. Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Ensâr, 1987.
- Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed *el-Keşf ve'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 2002.
- Sâmerrâî, İbrahim. *fi'l-Mustalahi'l-İslamî*. Beyrut: Dâru'l-Hadâse, 1990.
- San'ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Tefsîru's-Semerkandî (Bahru'l-'ulûm)*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.

- Sevrî, Ebu Abdullah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk. *Tefsîru Süfyâni's-Sevrî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İbadet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Suyutî, Celalüddin. *ed-Dürri'l-mensûr*. 16 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr, 2003.
- Şa'râvi, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru's-Şa'râvi*. 20 Cilt. y.y. Kahire: 2017.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. 5 Cilt. yy., ts.
- Şinkîti, Muhammedü'l-Emin b. Muhammed Muhtar. *Advâü'l-beyân*. b.y. Dâru Alemi'l-Fevâid, ts.
- 'Ûde Halîl Ebu 'Ûde. *et-Tatavvuru'd-dilâlî*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, ts.
- Vâhidî; Ebu Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbi nüzûli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî (Câmi'u'l-beyân 'ante'vîli âyi'l-Kur'ân)*. 24. Cilt. Kahire: Hicr, 2001.
- Tûsî, Ebu Nasr Serrac. *el-Lüma'* (İslam Tasavvufu) çev. H. Kamil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 10. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Türkçe Kur'an Mealleri*. Erişim 13 Eylül 2021. www.kuranmeali.com
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10. Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, ts.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-'arûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1965.
- Zeccâc, Ebu Ishak İbrahim b. Serrî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühü*. Beyrut: Âlemü'l- Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. 6. Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Abeykân, 1998.
- Zemahşerî, Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *Esâsu'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Zuheyr b. Ebi Selmâ, *Dîvânü Zuheyr b. Ebî Selmâ*. b.y. Dâru Sâdır, 1964.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî*. 8. Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1989.